

גליון נושא: 'כסף (אמצעי תשלום)'

בס"ד, יום ג' פרשת וארא, כ"ד טבת תשע"ו.

לרפואת הגאון הגדול רבי גבריאל בן רבקה שליט"א, ולרפואת מרת שושנה בת חסיבה שתחי'.
דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורך לב המעיין ולא 'הלכה למעשה', מסכת בבא מציעא פרק הזהב דף מד.

פנינים

כסף עם כיתובי קודש

שם קדוש: על השטר של דולר ארה"ב כתוב IN GOD WE TRUST (באלקים אנחנו מאמינים), ויש לדון אם הזכרת שם אלקים זה, יש בו קדושה. [גם בשטר החדש של 200 שקל יש באותיות קטנות מאוד שם קדוש]. נדון זה קיים גם לענין הפסוקים שמודפסים על שטרות כסף.

אין בו קדושה: דעת המש"ב (סי' של"ד ס"ק נ"א) לענין שם בן ד' אותיות שהוטבע על גבי מטבע במדינת שבדיה, שאין בו קדושה. ומותר להתיכו כי נטבעו להוציאם והוא כאילו נכתבו בפירוש לשם חול. ולפי זה מורה הגר"ש אלישיב זצ"ל (גנזי הקודש פרק ד' הערה ו') שמותר להיכנס לבית הכסא עם דולר ללא כיסוי נוסף, וטעמו שאין כוונתם לשם ה', וכן דעתו לגבי הפסוקים שנדפסו על שטר של מאה ש"ח בארץ ישראל שא"א לקוראו, ואף אם היה אפשר לקוראו אין בו שום קדושה דאין כוונתם כלל לפסוק.

מותר לבזותו: וכן מובא בשם הגר"ש אורבאך זצ"ל (הליכות שלמה פ"ז ס"ק ל"ג) שמותר, אך מטעם אחר והוא שהגם שפקפקו על הש"ך שהיקל בשם ה' בלע"ז, מ"מ הכנסה לבית הכסא קיל יותר ממחיקה. וכן נוטה דעת הגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל (שבט הלוי חלק ו' סי' ח'), והגר"ר מנשה קליין זצ"ל (משנה הלכות ח"ה סי' קי"ז).

אסור לבזותו: אולם מאידך מביא הגר"מ שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות ח"ב סי' תס"ו), שלא רצה הגר"ח מברסק להכניס מטבעות עם שם ה' לע"ז לבית הכסא שאסור לנהוג בהם מנהג בזיון. וכן דעת הגר"מ שך זצ"ל (גנזי הקודש פרק ד' הערה ו') לגבי שטר של שקל אחד שהודפס בו קטע מהרמב"ם (הל' שטרות) שאין צריך לכבדו אבל אין לבזותו. ולענין כניסה לבית הכסא נשאר בספק האם מספיק בכיסוי אחד. ועי' בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט"ז סי' ל"א) שהאריך בזה.

כיסוי אחד: דיעה ממוצעת מורה הגר"נ קרליץ שליט"א (גנזי הקודש פרק ד' הערה ו'). שאין להוציא את הדולר מכיסו לחלל בית הכסא, אבל כשמונה בכיסו מותר ליכנס עימו לבית הכסא. וכן מיקל הגר"ר בנימין זילבר זצ"ל (אז נדברו ח"ב סי' ס"ד) דסגי בכיסוי אחד, וביאר טעמו דדין כלי בתוך כלי הוא לכבוד, אבל למניעת בזיון סגי בכיסוי אחד, וכאן שלא נדפס לשם קדושה סגי במניעת בזיון.

הלכה: סיכם בספר גנזי הקודש (פרק ד' סעיף ה') שטר כסף שמודפס עליו פסוק או שם ה', לרוב הפוסקים אין צריך לכסותו כשנכנס עימו לבית הכסא או לבית המרחץ, ויש מחמירין. ❖

הזהב קונה את הכסף

במשנה (בבא מציעא מד.) **הזהב קונה את הכסף**, והכסף אינו קונה את הזהב. ומפרש רש"י שאם משך את הזהב נתחייב הלוקח לתת את הכסף בתמורה ואינו יכול לחזור בו, אך אם משך השני את הכסף לא התחייב בזה ליתן את הזהב בתמורה ויכול לחזור בו.

בגמ' מבואר שהשתנה דעת רבי, בילדותו סבר **הכסף קונה את הזהב**. כי זהב החשוב הוא 'טבעא' (צורת תשלום), וכסף שאינו חשוב הוא 'פירא' (דבר הנקנה), וקונה 'פירא' את ה'טבעא'.

הלכה: ואילו בזקנתו סבר וכך גם נפסק בשו"ע (חו"מ) **הזהב קונה את הכסף**. כי מטבע כסף החריף לינתן בהוצאה הוא 'טבעא', ואילו דינר זהב שאינו חריף הוא 'פירא', וקונה 'פירא' את ה'טבעא', כי משיכת ה'פירא' מחייבת תשלום בתמורה שהרי משיכה קונה במטלטלין, אך משיכת התשלום אינה מחייבת לתת חפץ בתמורה כי לא נחשב שעשה משיכה בחפץ. וביאר בחידושי הגר"ש שקופ (קידושין ב) שאין אדם מוכר וקונה כסף, רק הסחורה הוא הדבר הנמכר והנקנה, שעבורה באים המוכר והלוקח לעשות עסק. ואדם שבא להפך לעשות פרי לכסף וכסף לפרי, בטלה דעתו אצל כל אדם.

1. כסף בזמנו

אין ערך אמיתי: יש להסתפק בכסף של זמננו, האם נחשב פירי או טיבעא. שהרי יש הבדל מהותי בין הכסף שהיה בזמן חז"ל לכסף של זמננו, שבזמנם הערך היה בעצם המטבע, אבל כיום אין שום ערך במטבע, וכיום אין מונח זהב כנגדו, אולי אין לו דין של פירי. ועיקר הנדון הוא, האם מתיחסים שהערך של הכסף קבוע ואינו משתנה וכל היוקר והזול הוא רק במוצרים, או דלמא ערך השקל פוחת ועולה ודינו כפירי.

נפק"מ במקח וממכר: שילם בזמנו בתמורה לחפץ אך לא עשה בו קנין. אם כסף מוגדר 'פירא' אין יכול לחזור בו, אולם אם כסף זה טיבעא יכול לחזור בו [אם מוכן לקבל על עצמו מי שפרע] כתקנת חז"ל שמעות אינם קונות. ואינו דומה לאסימון שמוזכר במשנה שלגבי פירות נחשב פירי, ואילו לגבי מטלטלין נחשב טיבעא, דשאני התם דיוצא בהוצאה קצת וחשיב מטבע באותו מקום, אך אם השקל הוא פירי הוי כנותן חפץ למוכר (צ.פ.).

נפק"מ לענין ריבית: האם מותר ללות שקל בשקל. שאם היוקר והזול אין תלוי בשקל מותר. אולם אם דינו כמו פירי אסור מדרבנן כדין סאה בסאה (ב"מ עה.).

נפק"מ בהצמדה למדד: האם צריך לשלם כסף + 'הצמדה למדד', שכן החוק קובע שכל כסף צריך להיות מוצמד למדד, ההגיון בזה הוא מאחר שיש פחות עקבי בערך הכסף. ותלוי בנדון זה שאם מתיחסים שהערך של הכסף קבוע ואינו משתנה וכל היוקר והזול הוא רק במוצרים אסור לשלם לו תוספת מדד דחשיב ריבית (ורק עם היתר עיסקא מותר), אבל אם אנו מגדירים שהערך של השקל פוחת ועולה ודינו כפירי, ודאי שהפרעון צריך להיות עם תוספת המדד.

2. התפתחות המטבעות

סקירה: כדי שנוכל לענות תשובה על שאלה זו, עלינו ללמוד בסקירה קצרה ומתמצתת, את התפתחות הכלכלה, המבוסס על דברי החזו"א (חו"מ סימן טז, הובא בחזו"א על סדר המסכת ב"מ מד.) ואז נדע איך להתיחס לכסף העדכני. **הצורך בכסף:** אילולי הכסף קשה מאוד לבצע עיסקא כל שהיא. בשל הצורך בצירוף רצונות הדדי בין הקונה והמוכר. לדוגמה סנדלר המעוניין לרכוש דג נדרש למצוא דייג המעוניין לרכוש סנדלים, כדי לקיים עמו סחר חליפין ולהשיג את מבוקשו. כשירצה הסנדלר לרכוש לחמנייה או מעיל, יאלץ לתור פעם נוספת אחר מוכר מתאים המעוניין בסנדלים.

מה זה כסף? בשל צורך זה חידשו בני אדם את המושג של כסף, שהוא בעצם אמצעי תשלום (פיזי או רשומה ממוחשבת), שתמורתה ניתן לקבל סחורה או פעולות. מטרת הכסף הינו לפשט את פעולות הקניה, המכירה, והתשלום, עבור סחורות, עבודות, או שאר יצירות. על הכסף לשמש כאמצעי תשלום דהיינו הילך חוקי במדינה אחת לפחות. המקום הראשון בו אנו פוגשים את הכסף בתורה הוא בספר בראשית שאברהם קנה את מערת המכפלה תמורת **אַרְבַּע מֵאוֹת שְׁקֶל כֶּסֶף עֶבֶר לַסַּחַר** (בראשית כג טז). ומבואר **במדרש** (פרשת לך לך פרשה לט) ואגדלה שמך, שיצא מוניטין שלו בעולם, ומהו מוניטין שלו זקן וזקנה מכאן, בחור ובתולה מכאן.

שקלים חדשים ש בזמננו

לענין שקלים חדשים במדינת ישראל, דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל (הערות למסכת ב"מ דף נה, חשוקי חמד זרעים עמוד רי"ט), והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק יח סעיף ג'), וכן שמעתי מהגר"ד עזריאל אורבאך שליט"א, וכן שמעתי מהגר"י פישר שליט"א שההלכה למעשה כדעת רוב הפוסקים, ששקל שהונפק על ידי בנק ישראל יש לו דין כסף מדאורייתא לכל דיני התורה. ואפילו לדעת הר"ן (בנדרים) שבארץ ישראל אין דינא דמלכותא, וגם לדעות שאין דינא דמלכותא דינא במדינת ישראל, ואף חשוקי המדינה אינם כדיני התורה, מכל מקום המציאות הוא שמטבע של שקל עובר לסוחר בארץ ישראל, ולכן יש לו דין כסף.

אין הבדל בסוגי המטבעות: מבואר בדברי החזו"א (יו"ד סימן עב ס"ק י', הובא בחזו"א על ב"מ ריש פרק הזהב) שבכל סוגי הכסף של זמננו אין הבדל בין שטר למטבע, אלא הכל נחשב טבעא, ואף שיש **בשקלים חדשים** ש כמה סוגי מטבעות (0.1 - 0.5 - 1 - 2 - 5 - 10 - 20 - 50 - 100 - 200), וגם **בדולר** ארה"ב יש כמה סוגי מטבעות (0.01 - 0.05 - 0.10 - 0.25 - 0.5 - 1 - 2 - 5 - 10 - 20 - 50 - 100), הכל נחשב טבעא, ואין אומרים שהמטבע שפחות חריף יחשב פירא לגבי מטבע שיותר חריף, ואינו כמו זהב כסף ונחושת שלעולם אחד פירא ואחד טיבעא.

ועומק הפשט בדבריו (מ.ז.ז.) שרק בזמן חז"ל שסיבת הערך היה מחמת סוג המטבע אז שייך פירא וטבעא, שזהב חשוב, וכסף חריף בכל מקום, ונחושת במקום שיוצא הוא חריף מכולם אך אינו יוצא בכל מקום. אבל במטבעות של היום אין ערך אמיתי וזה רק הסכם בין אנשים, ואין הבדל בין 200 לשקל, ומה ששטר של 200 פחות חריף, הוא בגלל בעיה טכנית שאין לו עודף. ועוד (ח.ז.ז.) שכל ענין שטר של חמישים הוא איגוד של חמישים פריטים, ולא יתכן שיהא יחס שונה בין בודד לקבוצת מטבעות. ❖

הצמדה לזהב וביטולה: בעבר ברוב המדינות ערך המטבע היה צמוד לזהב לכן המדינה הייתה יכולה להנפיק שטרות רק בכמות שתואמת את מלאי הזהב שלה, משום שכל אזרח יכול היה בכל רגע לפדות את השטר שבידו לערכו בזהב. לאחר ביטול ההצמדה לזהב, הפכו השטרות להיות ניירות אשר מגובים רק על ידי האמון שרוחשים כלפיו האזרחים, ואמונם שהממשלה ואנשים אחרים יקבלו שטר זה כאשר הם ירצו לקנות משהו. כיום אין לכסף ייצוג פיזי, ואין ערך ממשי ושימוש כשלעצמו, אלא ערכו בא לו מכך שבתוך מערכת חברתית כלכלית יש הסכמה על ערכו, ודרישה לקבלת מוצרים או פעולות כל שהם תמורתו. הסיבה שהמדינה אינה יכולה להדפיס המון שטרות, הוא בכדי שלא יוצר אינפלציה. כלכלני הבנק המרכזי קובעים את כמות הכסף לפי ערך שווי המשק.

3. קביעת החתם סופר

חשיב ממון: גדול ההוראה בדורו **החתם סופר** (שו"ת יו"ד סימן קלד), הובא **בפתחי תשובה** (סימן קפז ס"ק ז'), דן לענין ריבית והכריע שמטבעות של זמננו חשיב כסף, כי גדר מטבע הוא מה שגזר המלך שתצא ודינא דמלכותא דין אמת ומשפט צדק הוא בזה. ולא מלכותא דארעא לחוד גזר עליו, אלא גם מלכותא דרקייעא ית"ש, ואין חילוק אם יהיה זהב או כסף או נייר. וכן הביא החת"ס (חו"מ סימן סה) **מהגר"מ בנעט**, וכן נוקט בשו"ת **השיב משה** (יו"ד סימן נה), וכן בשו"ת **חסד לאברהם** (יו"ד סימן רצ"ה)

כסף של זמננו: גם בכסף של זמננו שבעצם אין בו שום ערך והוא רק הסכם בין בני המדינה, כתב **החזו"א** (חו"מ סימן טז לב"ק צג.) **וענין מטבע כל דבר שהסכימו עליו בני המדינה למכור ולקנות בו ולהעריך בו את כל השוק כמו שנוהגים המדינות.** [ודן שם במקום שאין מטבע איך יתקיים דיני התורה התלויים בכסף]. נמצא שהכסף של היום יש לו דין טיבעא ולא פירא לכל הנפק"מ. בקנין, בריבית, ובהצמדה למדד. ❖

הערות מבני החבורה

'כסף מזויף'

שאלה: קיבלתי עודף על קנייה במכולת השכונתית, והתברר שקיבלתי מטבע מזויף. ברצוני לדעת: א. האם מותר לי להחזיר את המטבע למוכר כאשר המוכר מצהיר שהוא מצידו 'מגלגל' את זה הלאה?
 ב. אם המוכר אינו מוכן לקבל את המטבע, האם מותר לי להמשיך ולהשתמש במטבע, בהנחה שברוב המקומות לא ישימו לב לזיוף, ולכן איני גורם הפסד לאף אחד? (ה.י.)

התשובה:

זיוף ניכר: מבואר בגמ' (ב"מ נב.) ונפסק בשו"ע (חו"מ סי' רכז סעי' יח) ללא חולק, שאסור להעביר מטבע מזויף לאדם שיכול לרמות בו אחרים. אלא ינקוב את המטבע וישתמש בו רק בתור שרשרת לצוואר. ולכן פשוט שאם הזיוף ניכר אסור לקונה להשתמש עם המטבע, והקונה יכול לבטל את העסקה. כיון שמטבע כסף שניכר הזיוף אינו נחשב כסף, ומי שיודע זאת ומשתמש בו בתור אמצעי תשלום הוא גזלן. ולכן אסור להחזיק מטבע זה וחובה להשימו. **מה זה זיוף ניכר?** זיוף ניכר פירושו שאין בו את הסימנים הבולטים. כגון שחסר בסימנים הבאים. מספר הערך של השטר במספר זהוב מתכתי. דיוקן מוקטן המתגלה בהצגה מול אור. חוט ביטחון הנחשף בהצגה באור. חריטות דיו בולטות למישוש בידי עיוורים. סימן סמוי בצורת משולש המתגלה בהזזתו של השטר. דיו משנה צבע בעת הנעת השטר. החומר ממנו עשוי השטר יוצר רשרוש אופייני.

זיוף לא ניכר: אמנם באופן שהזיוף לא ניכר כל כך נחלקו הפוסקים. דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל (מ.ד.ל.), והגר"י טשנר שליט"א (מ.ט.) וכן שמעתי מהגר"א שפינלר שליט"א, שגם במקרה שהזיוף נעשה היטב, וקשה לעמוד על כך שהמטבע אינו תקין, אינו נחשב מטבע ואסור להעבירו הלאה. והטעם לזה שמעתי בכמה אופנים. ראשית הוא נחשב מזיק לאחרון שיתקע במכונה שתבדוק את הכסף. ועוד שיש כאן מקח טעות ואיסור גנבת דעת. וכן יש בזה משום לא תשכן באהלך עולה. ועוד שכיון ששלטון החוק פוסל מטבעות אלו והרי מטבעות כיום שאינם שווים לפי החומר שממנו הם עשויים (בניגוד לימי חז"ל שהחומר של המטבע קבע את ערכו), אלא כוחם נסמך על הערבות שנותן השלטון בכל מדינה למטבע המקומי שלו. לכן גם אם נניח שאין דינא דמלכותא דינא בזמננו, בוודאי יש תוקף הלכתי להחלטת השלטון לפסול כל סוגי המטבעות המזויפים.

דעת המקילים: מאידך שמעתי מהגר"ר יהודה פישר שליט"א, וכן שמעתי מהגר"י סילבר שליט"א, וכן שמעתי מהגר"ד מאיר שטינברג שליט"א, שאם הזיוף נראה אמיתי ורק מומחה גדול יכול לזהות את הזיוף, מותר להעביר את הכסף הלאה ולא נחשב מזיק כי לעולם ימצאו אנשים דרך לגלגל אותו הלאה. וגם שלטון החוק אין בכוחו לפסול דבר שאינו ניכר לבריות, שהרי אדם מן השורה אין לו מכשיר זיהוי לבדוק אם המטבע מזויף (ובאנגליה היו 1 מתוך 3 מטבעות מזויפים, ומכור זה קבעו חוק שכל המטבעות תקפים).

100 דולר: והגביל הגר"מ שטינברג את דבריו, שרק במטבע של 10 שקל שהוא סכום קטן ולעולם לא יזק אדם בו, כי תמיד ימשיך 'להתגלגל', שאין מקפידים לבדוק אמיתות מטבע קטן כזה, אבל בשטר חשוב כגון 100 דולר שהדרך להגיע איתו לציניג', ועומד להתברר אם הוא מזויף בזה דינו כמזיק, וחובה להשימדי את השטר המזויף.

ההחזיר למוכר: ולגבי ההחזיר את המטבע המזויף למוכר, לכאורה יש מקום לאסור מצד החובה לבער מטבע שיכול לרמות בו, שצריך להיות הדין שישמיד את המטבע המזויף ויתבע אותו 10 שקל שחייב לו. אולם דעת הגר"י בלוי זצ"ל (פתחי חושן אונאה פרק יא סוף הערה מו) שמותר להחזיר למוכר, כיון שבמקח טעות המטבע עדיין בבעלותו של זה שנתן אותה, וממילא אין הקונה מצווה להשימדי מטבע שאינה שלו. עוד טעם יש לכאורה לאסור להחזיר את המטבע למוכר, מצד איסור 'לפני ענר' שלא להכשילו בשימוש במטבע מזויף. אולם גם מצד זה דעת הגר"י בלוי זצ"ל (שם) שמתור, כיון שאינו רוצה להפסיד את ממונו, והרי המזויף שייך למוכר, והלוקח אינו חייב להוציא כסף משלו כדי להציל את המוכר מאיסור. וכן כתב הגר"ש אורבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה ח"א סוף סי' ז ד"ה ומטעם זה) שאין איסור 'לפני ענר' במה שאדם עושה במטרה להציל את ממונו.

ללא ידיעה: אכן באופן שהמוכר מכחיש שהמטבע שייך לו, ואינו יכול להוכיח ב"ד שקבלו מן המוכר, יתכן שאסור לקונה לקנות את האמת להחזיר את המטבע בחזרה למוכר בלא ידיעתו. שהרי מכשיל את המוכר בלפני עור, שודאי יעביר את המטבע המזויף בלא ידיעה שהוא מזויף. [ומבואר בשו"ת פרי יצחק (ח"א, סי' מח) שיש איסור לפני עור גם כשחבירו שוגג]. ❖